

С.І. Гужанов,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В ЩОДЕННИКАХ М.М. ПРИШВІНА

У статті розглядаються лексико-семантичні та синтаксичні особливості вставних та вставлених конструкцій у щоденниках М.М. Пришвіна. Розглядається проблема збільшення предметно-логічного та емоційно-експресивного змісту простого речення, що обумовлена антимонією форми і змісту: вираження декількох пропозицій при наявності тільки одного предикативного центру.

Для сучасної синтаксичної теорії є актуальною проблема невідповідності формально-граматичної організації речення та його семантико-інформаційного змісту. Так, складне речення не завжди передає кілька пропозицій, тоді як структура простого речення у випадку його ускладнення поширеними однорідними членами, відокремленими членами, вставними й вставленими конструкціями здатна передати кілька пропозицій, і його семантико-інформаційний зміст нерідко дорівнює змісту складного речення.

Проблема інформаційного обсягу ускладненого речення розглядалася в "Російській граматиці". Актуальність проблематики зумовлена тим, що деякі прості ускладнені речення розглядалися тут як проміжні структури між простим і складним реченням. [1:176-177].

Професор Приткіна, автор навчального посібника "Синтаксис ускладненого речення", вказує на те, що нині факти ускладненого простого речення звертають до себе все більше уваги синтаксистів і потребують глибокого теоретичного аналізу[2:3-4].

Щоденники – особливий "жанр" літературної творчості. Це оригінальні короткі записи того, що відбулося з автором, а також авторські роздуми щодо проблем дійсності, які його цікавлять. Розмірковуючи над змістом щоденників, М.М. Пришвін пише: "У меня нет вымысла, я изображаю подлинную жизнь, русскую, повседневную, ... но я уношу её в вечно далёкие пространства" (1907 рік, 2-4 травня).

Однією із синтаксичних структур, спроможних висловлювати декілька думок у простому реченні, є просте ускладнене речення. Для записів у щоденниках М.М. Пришвін часто використовує цей синтаксичний засіб. Як елементи ускладнення простого речення автор застосовує вставні та вставлені конструкції, які, на думку професора А.Г. Руднева, "оживляют речь, насыщая её отношением автора к тому, что он высказывает...", они служат для организации речи так, чтобы она наиболее эффективно воздействовала на собеседника в нужном направлении, чтобы обеспечить наиболее правильное понимание смысла сказанного" [3: 216].

Професор М.М. Кожина вважає, що "вводные слова, поддерживающие ход рассуждений (указывающие на отношение между частями высказывания) характерны для научной речи, а содержащие оценку достоверности – для художественной" [4: 152]. Записи в щоденниках становлять собою своєрідний синтез мовних зображувальних засобів, тому в щоденниках М.М. Пришвіна знаходять місце вставні структури тієї чи іншої групи.

Особливістю щоденників М.М. Пришвіна є те, що автор ніби вводить читача в події, які сам переживає, і розмірковує разом із ним. Так, роздумуючи про наукове пізнання дійсності й бажання перенести цей процес у систему шкільного навчання, автор використовує вставні та вставлені конструкції, чим пробуджує інтерес читача до цих проблем шкільної освіти: "**По-моему**, научный интерес к явлению (почему это?) должен пройти после того, как явление это чем-нибудь остановило на себе внимание. И, **вероятно**, в том, что действует на силу нашего избрания именно данного явления, заключается нечто не менее значительное, чем ответ "почему". Между тем школьникам постоянно навязывается понимание действительности, минуя совсем их удивление..." (1930 рік, 16 вересня).

Великий письменник М.М. Пришвін розмірковує про витоки літературної творчості й приходять до певних висновків. Однак у своїх щоденниках він не нав'язує їх читачеві, а ніби вводить його в процес роздумів, використовуючи для цього вставні модальні слова: "Да, как ни вертись, а искусство, **должно быть**, всегда паразитирует на развалинах личной жизни...Весь "мираж" искусства, **может быть**, и состоит именно в этой славе победителя личного горя" (1928 рік, 2 лютого). Характеризуючи процес творчості, автор своєрідно використовує вставні слова, що вказують на порядок думок. З їх допомогою він виділяє в процесі творчості головне: "Творчество – это, **во-первых**, личный процесс, чисто "духовный", это процесс материализации духа – личности" (1928 рік, 17 липня). Крім того, автор розчленовує процес літературної творчості: "Мне всегда казалось, что для художественного творчества нужно, **во-первых**, заблудиться в себе до того, чтобы вдруг нечаянно взглянуть на себя, увидеть нечто вне себя и временно поверить этому внешнему миру, отдаться ему, а потом, **во-вторых**, путём художественной работы передать другим" (1921 рік, 27 червня).

Роздумуючи про особливості оповідань для дітей, автор, підкреслюючи власну точку зору на цю проблему, використовує вставну синтагму собственно говоря: "Создавая детский рассказ, писатель должен не склоняться к маленьким детям, а их поднимать, узнавая их потребности через своего личного ребёнка, в существе которого, **собственно говоря**, и заключается то, что называется талантом" (1936 рік, 26 січня).

Висловлюючись про важливість зв'язку літературної творчості з життям, автор щоденників у кінці роздуму використовує вставні слова наконєц, значит, итак, що вказує на висновки і робить їх переконливими: "**Итак**, надо думать и записывать за собой даже совсем просто, и получатся замечательные книги... И, **наконец**, можно воображать по возможностям жизни, сидя за столом...**Значит**, если явится у писателя сомнение в своём даровании, то можно проверить за собой жизнь..." (1936 рік, 10 грудня).

М.М. Пришвін багато розмірковує про творчість російських письменників–класиків. Виділивши серед них дві різні між собою групи, він для зіставного аналізу їх творчості використовує вставне слово *напротив*: "Если взять словесное искусство, то Пушкин – Толстой характерны радостью жизни, которой закрыта личная трагедия..., **напротив**, у Гоголя, Достоевского природа, счастье и вся жизнь планеты и вселенной существуют как среда и условие страдающей личности" (1937 рік, 19 березня). За допомогою цього ж вставного слова автор розмірковує про роль художнього вимислу в літературному процесі: "Никакой правды не бывает без выдумки, **напротив**, выдумка спасает правду, для правды только и существует выдумка" (1953 рік, 22 серпня).

У своєму щоденнику М.М. Пришвін критично аналізує й власну творчість. Звичайно, однозначно це зробити неможливо, тому автор використовує суб'єктивну ірреальну модальність висловлювання, оформляючи її за допомогою вставних модальних слів можливо, наверное: "Я же, **возможно**, как художник очень прагматичен, но зато я знаю, что я делаю, и это моё знание делает моё искусство драгоценным...Так я понимаю, что, **наверное**, и настоящие великие люди, если к ним близко подойти, такие же мелкие и добрые, как мы, и их величие происходит оттого, что они стоят возле великого и нам на него собой указывают...И вот, **наверное**, и моё неведомое "нечто" такого же происхождения: я тоже чувствую то великое рядом и выражаю эту близость чувством радости жизни" (1947 рік, 24 серпня). "Да, **пожалуй**, так можно сказать, что всякое настоящее творчество есть замаскированная встреча одного любящего человека с другим..." (1936 рік, 22 червня).

М.М. Пришвіна називали "біографом". Насправді його щоденники (як і вся його художня творчість) наповнені теплим ставленням до природи. Він персоніфікує живу та неживу природу й навчає цьому свого читача. Бажаючи переконати його, письменник у своєму щоденнику також використовує вставні модальні слова, ніби запрошуючи читача поміркувати про це разом: "Но мало того, другие певчие дрозды научились выговаривать это слово, оно им, **видно**, очень понравилось, и, **может быть**, оно уже давно выводилось здесь, поучая весь лес. Так я попал в лес, где птицы пели: любви, любви!" (1926 рік, 29 квітня).

Деякі думки автор передає читачеві з сумнівом, тоді вставні слова, як правило, приєднують вставну конструкцію; "Я привык думать – **может быть**, я ошибаюсь, – что в русской литературе наметились две линии..." (1929 рік, 15 травня).

Вставні синтагми в деяких випадках використовуються автором у ролі сурядних сполучників: "То ли что плохи были учителя..., то ли что хорошие люди вокруг меня веровали в науку, а, **может быть**, и потому, что после в жизни пришлось встречать замечательных учёных и художников, или это оттого, что больше самоучкой до всего доходил..." (1925 рік, 10 травня). Вставне слово конечно, що означає високий ступінь упевненості, використовується М.М. Пришвіним у значенні допустового сполучника хоча. Це протиставляється попередньому й приєднується до нього за допомогою протиставного сполучника *но*: "Смерти, **конечно**, всё живое боится и бежит от неё, но когда надо постоять за такое, что больше себя..., человек, охваченный смертью, говорит: помирать собираешься – рожь сей!" (1937 рік, 3 листопада). "Я, **конечно**, в конце концов верю в себя, который не унижится и выйдет невредимым из всякого унижения..., но я страх имею постоянный перед унижением, и это ослабляет мою силу и подавляет возможность..." (1932 рік, 2 квітня).

У щоденниках М.М. Пришвіна знайшли гідне місце вставні синтагми емоційного характеру, за допомогою яких автор дає емоційну оцінку чи просто висловлює свої почуття: "**К счастью**, талант мой включает способность выходить из себя до такой степени, что после я сам дивлюсь, как я, вот такой, какой я существую, мог так красиво, умно и хорошо написать" (1947 рік, 30 грудня). "**К сожалению**, у меня нет никаких знаний, позволяющих делать исследования в этой области психологии творчества" (1946 рік, 5 травня).

Таким чином, записи в щоденниках М.М. Пришвіна насичені вставними елементами, які в мові щоденника виконують різні семантико-стилістичні функції. Вони дають загальну оцінку висловлюванню чи його частинам, вказують на ступінь його достовірності, дають йому модальну чи емоційну оцінку, вказують на джерело інформації, сприяють оформленню думок, визначають послідовність частин висловлювання тощо. Багато з них оформлюють висловлювання в руслі суб'єктивної модальності, наближаючи читача до авторських роздумів і ніби залучаючи його до процесу авторського мислення. Інші виконують текстотвірчу роль: розчленовують висловлювання на частини, причому перше вставне слово підкреслює головну думку мікротексту. У структурі тексту деякі з них відіграють роль сполучників, встановлюючи між реченнями або їх частинами ті чи інші синтаксичні відношення.

Особливості записів у щоденниках, коли хочеться написати про багато що у "формі маленьких записів", тобто за мінімуму мовного матеріалу, обумовили широке використання таких лаконічних мовних зображувальних засобів, як вставлені конструкції, які дозволяють за допомогою мінімуму слів сказати багато, наприклад: "Пришел охотник Осип Александрович Романов (**51 год, из деревни Вольново**)" (1935 рік, 27 травня). Відомо, що вставлені конструкції різноманітні як за структурою, так і за семантичним наповненням й об'єднуються в одну семантико-стилістичну групу на функціональній основі. Вони становлять собою додаткові відомості, зауваження, що коментують використання того чи іншого слова або фразеологічного звороту, характеристику особи, опис предмета, інтер'єру, вказують на обставини тощо.

Іноді пояснення-вставки вводяться пояснювальним сполучником то єсть: "Поучение молодым писателям: писать нужно так, чтобы забывался весь труд мастерства, чем больше забудешься, тем выйдет очаровательней **(то есть и читатель забудется)**" (1923 рік, 22 березня).

Деякі записи містять сумніви автора, які вимагають вирішення і які також оформлюються як вставлені конструкції: "Подхожу сегодня к Блоку, спрашиваю его – **кто знает** – что-нибудь помешает – закрылась душа, и нет его" (1908 рік, 2 листопада). "Может ли наш идеал семейного счастья (**разве "Война и мир" не есть живописание такого идеала и "мне возмездие"**) **"Анне Карениной"** не выражает ли собой наказание за погранный божественный закон семьи?), может ли этот наш идеал быть заменён каким-нибудь иным..." (1952 рік, 28 березня).

По всіх записах М.М. Пришвіна в щоденниках розкидано вставки-порівняння: "Прежде, чем полюбить врага, нужно так сделать, чтобы забыть, и потом, достигнув блаженства (**как солнце**) встретить прежнего врага само собой с любовью..." (1932 рік, 10 лютого). "Можно, пожалуй, даже сказать, что всякое творчество есть замаскированная встреча одного человека с другим (**как сигнал одного тура в горах вызывает другого**)" (1936 рік, 29 червня).

У щоденниках М.М. Пришвіна багато роздумів, які супроводжуються вставками-посиланнями. Це посилання на біблійні сюжети: "В наше время велют закрыть на это глаза: Царь природы косит сено для своей коровы. Библия в отношении к крови (**жертва Авраама богу, заря костёр зажгла**)" (1947 рік, 20 березня). Це посилання на імена: "Есть литературные образы, в которых преобладает характер (**Дон Кихот, Гамлет**) и где преобладает тип (**Обломов**)" (1953 рік, 19 серпня). Наявні посилання й на власні персонажі: "Так надо представить в "Осударевой дороге" семью, рождённую в деле (**Сутулов, Уланова, Зуёк**)" (1948 рік, 27 червня).

Якщо автор дослівно пам'ятає висловлювання своїх сучасників, він оформляє вставки у формі прямої мови: "Однажды в кругу нашей духовной аристократии, слушаая споры в области чистой теории (**Гиппиус как из пушки стреляла: "Прагматизм! Идеализм! Реализм!"**), дошла очередь до меня..." (1909 рік, 20 грудня). "После этого разве я не поэт? А фацелия с пчёлами и рыдающий агроном Зубрилин! (**слова его: "И ведь больше никогда, никогда не придёт!"**)" (1935 рік, 23 серпня).

Деякі посилання оформлені автором щоденника як приклади: "Иной человек действительностью жизни своей разрешает какую-нибудь коренную мысль, иному (**например, Лермонтову**) дано выпить всю сладость сознания в короткие дни" (1938 рік, 31 грудня). "Высшая безнравственность – это когда коллектив жертвует личностью в пользу себя самого, коллектива (**например, смерть Сократа, не говоря о Христе**)" (1947 рік, 8 лютого).

Автор щоденників, як високоосвічена людина, цитує деяких письменників, а також твори усної народної творчості у формі вставлених конструкцій: "Строительство на Урале для меня привлекательно тем, что это не "дело", как сложилось во мне понимание дела под влиянием жизни родного мне, самого купеческого города Ельца (**В Елец, к образованным купцам! – Чехов**)" (1931 рік, 1 березня). "Знание этой личности человека, претерпевшего ради общего блага (**"А по краям всё-то косточки русские!"**)" (1947 рік, 5 лютого). "В жизни мы разделены друг от друга и от природы временем, и сказитель, преодолев время и место (**в некотором царстве, в некотором государстве, при царе Горохе**), сближает все части жизни одну с другой" (1925 рік, 1 січня).

Серед вставлених конструкцій у щоденниках М.М. Пришвіна наявні емоційні, які передають авторські почуття: "Душа поёт песню о пятилинейной керосиновой лампочке – **какое счастье!**" (1921 рік, 27 січня). "Беседа наша была проста и насыщена тем, что Горький в своё время называл (**где он это взял?**) геооптимизмом" (1953 рік, 31 липня). "Маленькие скворцы, обычное солнце величиной в тарелку, и луна, и звездочки, я вас люблю не такими, какими узнал я вас из книг – это любить невозможно! – а как сотворились вы вместе с моей младенческой душой" (1926 рік, 20 квітня).

У деяких випадках автор щоденників з допомогою вставлених конструкцій формулює висновки: "Вообще лучшее человеческое даётся даром (**поэтому простым народом не ценится красота**)" (1909 рік, 26 грудня). "Всегда влюблённому кажется, что такая любовь, как моя, совершается на земле в первый раз. И это есть сущность жизни (**космическое незаконное состояние творчества**)" (1941 рік, 11 грудня).

Деякі вставки приєднуються вставними словами. Такі вставки мають характер припущень: "Вспомнился разговор мой недавний в Переславле с майором (**возможно, это был сам начальник НКВД**)" (1942 рік, 23 квітня). "Хороши эти рассказы, когда, кажется, сама искрящаяся жизнь их даёт и автор на ходу схватывает эти искорки (**разумеется потом тоже в кабинете превращая их в рассказ**)" (1935 рік, 2 жовтня).

Окремі вставлені конструкції об'єднують у собі декілька предикативних одиниць у структурі складного речення чи становлять собою ланцюжок самостійних речень: "В этом требовании обращения содержания в форму содержится этика художника: не оставаться с написанным на "после себя", а выходить в люди (**что мне, или какое мне дело к тому, что будет после меня? Как это скучно устроиваться с чем-то на после себя**)" (1951 рік, 20 вересня).

Необхідно визначити, що в складі вставлених конструкцій, які об'єднують кілька предикативних частин, іноді наявні декілька вставних конструкцій, які виражають різну модальну оцінку: "Но молодёжь неминуемо по биологическому закону идёт к нам, и, значит, этика старости состоит в умении ждать (**в эту этику включается, само собой, терпение, смирение, любовь, а может быть, на этом же пути является тоже и особый свет, называемый целомудрием**)" (1950 рік, 8 квітня).

Прагнення до лаконізму викладу іноді приводить до того, що автор щоденників розміщує одну вставлену конструкцію всередині іншої: "Звери в беде перестают друг за другом охотиться (**вот лев и ягнёнок – вот когда лягут – в беде**)" (1931 рік, 21 вересня).

Відтак, у щоденниках М.М. Пришвіна наявна велика кількість вставлених конструкцій, які дозволили автору зробити лаконічні змістовні записи про численні життєві проблеми. За допомогою цих конструкцій автор пояснює проблеми літературної творчості, любові, проблеми природи, суспільства, проблеми людського мислення. Крім того, вони ніби наближають читача до авторських роздумів і роблять його співрозмовником автора. Отже, вставлені конструкції в процесі створення щоденників відіграли велику композиційно-стилістичну роль. Вони дозволили автору створити задушевну ауру спілкування із сучасним йому і майбутнім читачем, багато в чому визначили форму й зміст щоденних записів.

Таким чином, вставні та вставлені конструкції, які, на думку професора А.Г. Руднева, не мають "достаточных оснований для признания вставных слов в качестве особой синтаксической категории, поскольку они не имеют отличных от вводных членов предложения смысловых функций и особого оформления" [3:212], становлять невід'ємну частину мови записів у щоденниках М.М. Пришвіна. Їх використання надає записам простоти й задушевності, наближає автора до читача.

Наші висновки сприятимуть вирішенню проблем інформаційно-стилістичного змісту простого речення, ускладненого вставними й вставленими конструкціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Русская грамматика: 2-х т.-М.: Наука, 1980.-Т.2.-709с.
2. Прияткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложнённого предложения // Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
3. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка // Учебное пособие для ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Высшая школа, 1963. – 364 с.
4. Кожина М.Н. Стилистика русского языка // Учебное пособие для студентов русского языка и литературы педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1977. – 223 с.
5. Пришвин М.М. Дневники. – М.: Правда, 1990. – 480 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.06 р.

Гужанов С.И. Вводные и вставные конструкции в дневниках М.М. Пришвина.

В статье рассматриваются лексико-семантические и синтаксические особенности вводных и вставных конструкций в дневниках М.М. Пришвина. Решается проблема увеличения предметно-логического и эмоционально-экспрессивного содержания простого предложения, обусловлена антимонией формы и содержания: выражения нескольких пропозиций при наличии только одного предикативного центра.

Guzhanov S.I. Parentheses and insertions in Prishvin's diaries.

Lexico-semantic and syntactic peculiarities of parentheses and insertions in Prishvin's diaries are considered in the article. The problem of extending the subject-logical and emotional-expressive the simple sentence's content, caused by the antinomy of its form and content: the expression of several propositions with only one predicative center is being solved.